

מדבריו של סרן קירקגור

היה לו, לסרן קירקגור, הפילוסוף והמשורר הדני¹, חוש מפותח למד העומק של החיים, והיו לו אפשרויות ביטוי אמנותיות העשויות לעורר גם אנשים אדישים השקועים כל ימי חייהם בחמרנות באנאלית. גם בדורנו, דור המנגנון והטכניקה, יש בדבריו כוח להביא אנשים לידי התעוררות רוחנית, וזהו ערכם החינוכי. אבל היתה לו לקירקגור גם נטיה לפלפול פילוסופי-פיוטי מסובך, העשוי להפנות את המתעמקים בספריו לצד הרפלקסיה הספקולטיבית וגם לעשותם ל"מבלי העולם". הרוצה להביא את דבריו של סרן קירקגור לבני הדור, כדי לערער במקצת את חמרנותם ולהביאם במעט או בהרבה לידי הערכה של חיים בעלי טעם ומשמעות, עליו לבחור מתוך דבריו בפרקים ובקטעים המתאימים למטרה חינוכית זו.

עיקר חסרונם של "תלמידי" קירקגור (האקזיסטנציאליסטים) הוא בזה, שבמקום להשתמש בתורתו כדי לעורר אנשים, ובעיקר אנשים צעירים, להגשים את העצמות ולחיות חיים פנימיים יותר, עמוקים יותר, מהותיים יותר — הלכו בדרך ספרותית-פילוסופית והתרכזו בבתי-קפה וחיברו ספרים וכתבו בעתונים. אין כוונתי לומר שחיבור ספרים וכתביבה בעתונים הם פסולים, אבל אסור שפעולות ספרותיות תיהפכנה למטרה בחיים, לתוכן חיים. האקזיסטנציאליסטים ראו את העיקר בעצם הכתיבה, ב"חידוש" שבכתיבתם (בניסוח חדש, בחידוד חדש, ב"תגלית" ספרותית או פילוסופית), כדרך הסופרים והפילוסופים. ידוע שכל סופר רוצה לחדש, למצוא ביטוי חדש, לייחד לעצמו שביל מיוחד במינו בספרות. וכן רוצה כל פרופסור לייחד לעצמו שביל מיוחד במינו במדע או בפילוסופיה. זהו חטאם של הסופרים והפילוסופים. גם קירקגור אינו נקי מחטא זה, אבל הוא הרגיש במציאות זו ונאבק עמה, והאקזיסטנציאליסטים שמחים בחידוד-

שיהם, אינם עומדים על נפשם ואינם מצפים לצאת מתחום החידושים כדי לזכות בחיים. יש בהם כאלה שכל עיקרם של דבריהם להראות לקוראים שהכל מנוון בעולם האדם. הם נהנים מפרסום רב ודבריהם מתקבלים על דעת הבריות מאחר שהמצב הפנימי בכל רע. ערכם של דברי קירקגור הוא בזה שהם עשויים לעורר אנשים שנרדם בהם החוש למציאות הפנימית. אלה השוכחים את האמת בהבלי הזמן החדש ושוגים כל ימיהם בענינים חיצוניים, ולהראות להם שעולמם אינו עולם ושחייהם אינם חיים של ממש ומכאן יש פתח לתשובה. אבל אל לו לאדם לצאת ידי חובתו כלפי תוכן החיים בהערצה לקירקגור ולדבריו. הערצה כזאת שהיא בבחינת „סדיון נפש“ מביאה את האדם להשתחרר מן האחריות האישית שדבריו של קירקגור מטילים עליו ונמצא שההתרשמות מהם היא לבטלה.

הקטעים הבאים שלוקטו מכתבי קירקגור הם דוגמאות לדברים שיש להם מקום בחינוך הדור.

המשבר

חיי הגיעו למבוי סתום. אני מואס בממשות כי חסר בה תבלין, חסר מלח ומובן. גם אילו היה רעבוני גדול מנשוא, לא הייתי מוכן לטעום מן ההסבר שנותנים הבריות. הם נוהגים לתחוב אצבע לתוך הקרקע, כדי להכיר על פי הריח את הארץ שהם עומדים עליה. אני תוחב את אצבעי לתוך הממשות ואין בה ריח כלל. היכן אני, מי אני, כיצד באתי לכאן? מהו הדבר שקוראים לו עולם? מה מובנה של מלה זו? מי פיתה אותי להכנס לכאן ואחר כך נטש אותי כאן? איך באתי לעולם? מדוע לא קיבלתי כל הדרכה? מדוע לא הורוני לדעת את דרכי העולם, את החוקים ואת המנהגים שבו, כי אם השליכוני ישר לתוכו, כאילו קנו אותי מאת גנב הסותר בנפשות? איך הגעתי לכלל לקיחת חבל במפעל הגדול הנקרא מציאות? למה עלי לקחת בו חבל? כלום אין השותפות בנויה על רצון המשתתף? ואם אני מוכרח להשתתף, מי הוא המנהל? הייתי רוצה להעיר לו הערה שהיא. כלום אין מנהל בכלל? למי אפנה, איפוא, בתלונתי? הממשות היא ללא ספק מין התנצחות, מעין דין ודברים — האוכל לבקש שיביאו גם את השקפתי בחשבון?

אשמה — מה פירעושה? כלום יודעים ידיעה ברורה כיצד אדם נעשה אשם? היש תשובה בפיו של מישהו? כלום אין לדבר זה חשיבות מכרעת למי שמעורב בעניין? מוחי קופא, או נכון יותר: אני חורג ויוצא מתוכו. רגע אני עייף ויגע, מת, מת לכל דבר; ורגע אני מלא התרגשות, נבוך ונדהם, ונוסע מקצה העולם עד קצהו, כדי למצוא אדם שאוכל לכלות בו זעמי. כל התוכן של ישותי משווע מתוך התנגשות עם עצמו: איך קרה הדבר שנעשיתי אשם? ושמא אינני אשם כלל? למה, איפוא, אני נקרא אשם? איזו המצאה קלוקלת היא הלשון האומרת דבר אחד ומתכוונת לדבר אחר! האין זה פשוט מקרה שקרה לי? האין העניין כולו מעין תאונה? היכולתי לדעת מראש שיבוא שינוי בכל מהותי, שאיהפך להיות לאיש אחר? אולי פרץ ויצא דבר שהיה חבוי בסתר בתוכי? אך אם היה חבוי ומוסתר בתוכי איך יכולתי לחזותו מראש? ואם לא יכולתי לחזותו מראש הרי שאינני אשם. מהו אותו דקלום שקוראים לו לשון? הלשון אינה אלא לשון עלגים, ואינה מובנה אלא לכנוספיה אחת בלבד. כלום אין החיות האלמות, שאינן מדברות על דברים אלה, חכמות מאתנו? ושמא אני מטורף? אם כן, מוטב שיכלאו אותי בבית הכלא, כי הפחדנות האנושית נמנעת במיוחד מלשמוע את אזהרותיהם של אנשים מטורפים ושל אלה הנוטים למות. מטורף מה פירושו? מה עלי לעשות כדי לזכות בהערכה כללית, כדי שאקרא חכם? האין לזה כל תשובה? אדם, שמנת חלקו היא לחם צר ומים לחץ, גורלו טוב מגורלי. הרהורי הם, מבחינה אנושית, המנה המצומצמת ביותר של מזון שאפשר להעלותה על הדעת. ואף על פי כן, למרות ממדיהם הזעירים, אני מוצא בהם סיפוק, משום שאני נוהג למדוד עצמי בקנה-מידה עולמי.

[יש כאן תיאור של התהיה היסודית, שהיא נחלת אדם שלא נעשה אדיש לשאלת השאלות. הספקות שמתעוררים בעניין האשמה, אם הכל אינו מקרה או תאונה, הם על סף האקזיסטנציאליזם המודרני (האקזיסטנציאליזם של סארטר וכד'), אבל מכאן גם הדרך לתיקון האדם, לאמונה, כי כאן ננעלת הדלת בפני אדישות. ההבדל בין קירקגור לבין האקזיסטנציאליזם

מורגש ביחוד בפיסקה הבאה, שאחרי שהוא מאבד את החיים הוא מקבלם בחזרה, כי הוא שייך לאידיאה, ואינו מסתפק בתהליכים האקזיסטנציאליים, הוא מצפה לאידיאה יומם ולילה. הוא יודע את הסכנה המוסרית, אבל איננו נשאר תקוע בה. המשותף לקירקגור וליתר האקזיסטנציאליסטים, שכולם מכירים בערך הרגע שבו נפרץ האדם הפנימי, קם ונהיה. אך קירקגור אינו מסתפק בכך. הוא שואף להבהרה אידיאית, כי מיסודו הוא יודע שקיימת ודאות אידיאית. אמנם יש ביצירה כזאת „פתח“ לסופרים ולאמנים המסתפקים במתן ביטוי למשברים ואינם רוצים לקבל על עצמם את האחריות לקיום כדי לחיות, אבל יש בה גם „פתח“ לאמת.

התחזקות

...ושוב הנני אני עצמי. הכל עבר. ספינתי הושטה המימה, עוד רגע ואני נמצא באותו מקום שאליו כלתה נפשי. שם תוססות האידיאות. שם הן מתקצפות בכוח אדיר, בכוח ראשוני. שם רוגשות המחשבות ומתנשאות בשאון גדול, והמולתן כהמולת עמים בנדודיהם. שם, באותו המקום, שוררת בעונה אחרת דממה כדממה העמוקה שבים הדרומי; דממה עמוקה כל כך שאדם יכול לשמוע את דברי עצמו, גם אם אין התנועה מתרחשת אלא בפנימיותו בלבד. שם נמצאים חיי האדם בכל רגע על מוקד. בכל רגע מאבד אותם האדם, ובכל רגע הוא שב ומקבלם שנית.

אני שייך לאידיאה. אם היא קוראת לי אני הולך בעקבותיה. אם היא קובעת לי פגישה אני עומד ומצפה לה יומם ולילה. שוב מר שטת לי כוס השכרון. אני שואף לתוכי את ניחוחה. אני חש כבר בנגינתה התוססת. אך תחילה יוסך הנסך לאשר הציל נפש אחת מן הבדידות שביאוש. השבח למעוף המחשבה הרם, לסכנה המוסרית בשירותה של האידיאה! השבח לסכנה ביום הקרב! השבח לשמחה החגיגית ביום הנצחון! השבח לריקוד במערבולת האינסוף! השבח למשבר המים, המכסה עלי בתהום. השבח למשבר המים המטיל אותי מעלה מעלה, המעלני לכוכבים.

רק ברגע שמתעוררת בלב האדם השאלה המדאיגה: אינו

משמעות יש לעולם בשבילו ואיזו משמעות יש לו בשביל העולם; איזו משמעות יש לכל הדברים אשר בו, שדרכם משתייך הוא לעולם; איזו משמעות יש להם בשבילו ואיזו משמעות יש לו בגללם בשביל העולם. רק ברגע זה, בדאגה זו, נפרץ האדם הפנימי, קם ונהיה. הוא דורש הבהרה, עדות שתתן לו תמונה ברורה על המשמעות שיש לכל היש לגביו ועל משמעותו שלו עצמו, על ידי כך שתקנה לו בהירות באלוהים המאחד בחכמתו הנצחית את הכל לאגודה אחת, וממנה את האדם להיות אדון הבריאה על ידי כך שהוא נעשה עבד האלוהים.

ברשימות הבאות „הרכב והסוסים“ ו„כיצד מתפכחים“ יש חדירה לחיים של קירבת אלוהים, שמצד אחד ניטל מאתנו הכוח והשלטון, אולם מצד שני אנו זוכים על ידי כך להתעלות גדולה ואין נשקפת לנו הסכנה של לאות והתרוקנות. יש כאן הסבר של הלך הרוח והלך הנפש של אנשים ועדות של התנ"ך (אף על פי שקירקגור התכוון לשליחי הנצרות). הוא מקרב אלינו את האנשים האלה, ואנחנו מרגישים מה הם יכולים לפעול, ומה היא הרגשת חייהם, ובמה הם נבדלים מהאנשים הלאים, שאינם מונהגים על ידי ה„רכב המלכותי“. אין לשכוח שהאדם הוא הבוחר ב„רכב“, ואשריו אם הוא בוחר ב„רכב המלכותי“.

הַרְכָּב והסוסים

פעם אחת ציווה איש עשיר לקנות לו בחוץ לארץ, במחיר גבוה, צמד סוסים אשר אין בהם מום. הוא רצה בהם לשם הנאתו, כדי שיוכל ליהנות מהם בנהגו בהם בעצמו. עברה שנה או שנתים, וכל מי שהביר את הסוסים לפני כן, לא היה מכירם עכשיו. עיניהם עתקו ונעשו לאות, הילוכם ועמדתם נעשו נטולי בטחון. הסוסים לא יכלו להחזיק מעמד בסבלם. בקושי יכול היה בעל הסוסים לנהוג בהם מיל אחד בלי שיאלץ לעצור בדרך. לעתים עמדו מלכת בהיותו יושב על הדוכן, ודווקא בשעת הנהיגה הטובה ביותר. הסוסים היו לבעלי הרגלים רעים, ואף על פי שקיבלו, כמובן, מספוא בשפע

הלכו וכחשו מיום ליום. אז קרא בעל הסוסים לרכבו של המלך. הוא נהג בהם חודש ימים; ובכל הסביבה לא היה צמד סוסים שנשאו ראשם בגאווה כמותם, שמבטם היה לוחט, ועמידתם יפה כמותם. ולא היה צמד סוסים שיכלו להתמיד בדהירה כמותם; וגם אם היה עליהם לעבור שבעה מילים בבת אחת, עברום בלי להעצר בדרך. מה גרם לשינוי? את הגורם אפשר למצוא בנקל: בעל הסוסים, שמבלי להיות רכב התיימר להיות כזה, נהג בהם לפי המושג שיש לסוסים על מהותה של הנסיעה; אבל רכב המלך נהג בהם לפי המושג שיש לרכב על הנסיעה.

כך הוא הדבר לגבי בני האדם. אהה, כשאני חושב על עצמי ועל הרבים מספור שהכרתי, אומר אני לעצמי בכאב: כאן ישנם הרבה כשרונות, כוחות ואפשרויות — אבל הרכב חסר. במשך זמן רב, דור אחרי דור, נהגו בנו האנשים לפי המושג שיש לסוסים על מהותה של הנסיעה. נוהגים בנו, מכוונים אותנו, מגדלים אותנו, מחנכים אותנו לפי המושג שיש לאנשים על מהותו של הענין: להיות לאיש. לכן מה שחסר לנו הוא: היכולת להתעלות. על כן אין אנו יכולים לסבול הרבה; על כן אנו משתמשים — מחוסר סבלנות — באמצעים של הרגע, ומחוסר סבלנות אנו שואפים לראות מיד שכר לפעולתנו.

פעם היה המצב אחר. היה זמן שבו עלה רצון מלפני אלוהים — אם מותר לומר כך — להיות בעצמו הרכב. והוא נהג בסוסים לפי המושג שיש לרכב על מהותה של הנסיעה. אהה, מה לא היו בני האדם מסוגלים לעשות בזמנים ההם! הם היו כצמד הסוסים בנהוג בהם רכבו של המלך. מעולם לא נשא אדם ראשו בגאון כזה בהתעלותו על העולם! וכשם שיכלו אותם הסוסים לדהור, גם אם ארכה הדרך שבעה מילים, מבלי שתהיה להם חניה לשאוף רוח, כך רצו הם. הם רצו ועברו שבעים שנה בבת אחת, מבלי שתוסר מהם הריחמה, מבלי להתמהמה בשום מקום. הם היו גאים בענוותם לפני האלוהים, ואמרו בלבם: „לא לנו לשכב, להתמהמה בדרך; אנו נתנה חניה ראשונה — בנצח“. אולם בהם נהגו כראוי. כראוי נהגו בהם!

הוי, אתה הנותן חיים לכל חי! כאן אין מחסור בכשרונות, בהשכלה ובחכמה. יש כאן יותר מדי מכל אלה. אבל חסר לנו דבר אחד, והוא: שתיטול מאתנו את הדבר שהוא הגורם לקלקלתנו, שתיטול מאתנו את כוח השלטון, ובנטלך מאתנו את הכוח, את השלטון, תתן לנו את החיים. אמת היא שהאדם חש אימה כאימת מוות כשאתה נוטל ממנו את הכוח, כדי להיות לכות אמייתי. אבל הרי גם הבהמות מבינות ברגע שאחרי כן כמה טוב היה הדבר להן, על אף הכל, שרכבו של המלך נטל לידו את המושכות. ברגע הראשון הטיל הדבר עליהן אימה ועורר אותן למרי. כלום לא יבין האדם מיד מה גדול הוא החסד שאתה גומל לו בנטלך ממנו את הכוח, ובתתך לו את החיים?

כיצד מתפכחים

להתפכח פירושו: להגיע אל עצמו בדיעה עצמית, ולעמוד לפני האלוהים, מתוך חובה מוחלטת, אינסופית. המחשבה האנושית הרגילה חושבת להיפך. לפיה ההתפכחות ניכרת דוקא בזה שהאדם מסויג בכל דבר; שהוא נשמע לחוק המפוכח „עד למידה מסוימת“. וכן הדבר בקשר לתפקידים: „ברור שזאת הדרך הבטוחה לשכרון ולשגעון, אם אדם מוסר את עצמו למוחלט ומוסר את עצמו, כפי שמסתבר, באופן מוחלט לכך“. אבל לאמיתו של דבר רק המוחלט, או רק הרושם והתוקף של המוחלט יכולים לעשות את האדם מפוכח לגמרי, ובשעה שהוא נכנע כניעה גמורה לכוחו של המוחלט (אם אין הוא נכנע כניעה גמורה, הרי זה סימן שלא חש באמת במגע של המוחלט). דוקא הכלל: „עד למידה מסוימת“ מכניס את האדם לשכרון החושים, מקיף אותו בערפל, מפיל עליו תרדמה כבדה ומביא אותו למצב של עלפון וקהות. דומה מצבו למצבו של השכור התמידי, השרוי בקהות ובתרדמה.

המוחלט, ורק המוחלט, מסוגל להביא את האדם להתפכחות גמורה. אתאר זאת בלשון ציורית. אם תשאל אכר או עגלון או מוביל-משאות „לשם מה דרוש השוט לרכב?״ כולם ישיבו, ללא

ספק, אותה תשובה: „כדי להריץ בו את הסוס”. שאל את רכבו של המלך: „לשם מה דרוש השוט לרכב?” הוא ישיב: „בעיקר דרוש לו השוט כדי להעמיד את הסוסים בשקט”. הראית פעם כיצד נוהג הרכב המלכותי? אם לא ראית — אתאר לך את הדבר. הוא יושב במרום מושבו, ומשום שהוא מגביה כל כך לשבת, הוא שולט בסוסים שלטון מלא. אבל בתנאים מסוימים אינו מסתפק בכך. הוא קם ממושבו ומרכז את כל עצמת גופו ביד השרירית המנופפת את השוט. אז יורדת מכה אחת. זו הפילה אימה. בדרך כלל מספיקה מכה אחת. לעתים עושה הסוס קפיצה נואשת. אז באה עוד מכה. זה מספיק. הוא חוזר ומתישב במקומו. והסוס? בתחילה עוברת צמרמורת בבשרו. נדמה כאילו אין הבהמה החזקה, המשולהבת, יכולה לעמוד על רגליה. זהו הרושם הראשון. לא הכאב עצמו הוא המעביר צמרמורת בגוף הסוס, כי אם העובדה שהרכב — וזאת יכול היה לעשות רק הרכב המלכותי — ריכז את כל עצמתו כדי להדגיש את המכה. אחרי כן פוחתת הצמרמורת ועכשיו נשארה רק רעדה קלה, אבל דומה כאילו כל שריר וכל עצב רועד. ועכשיו עבר הכל. עכשיו עומד הסוס בשקט, בשקט גמור. מה היה כאן? הסוס חש במגעו של המוחלט ועל כן הוא עומד בשקט גמור. כשסוסו של רכב המלך עומד בשקט אין זה כמו שסוס המושך עגלה עומד בשקט. אצל סוס רגיל משמעות עמידה זו הוא פשוט שהוא אינו נע, ואין בזה כל אמנות; אבל אצל הסוס של רכב המלך, זוהי פעולה, זהו המאמץ הקשה ביותר. שיא האמנות של סוס זה הוא לעמוד בשקט מוחלט.

דיברנו על כך שהרושם של המוחלט מפכת. האין הסוס משמש סמל לכך? אולי היה זה סוס צעיר שהיה זקוק לרושם של המוחלט. ואולי היה זה סוס מבוגר יותר, שבימי בגרותו נעשה נבון, „מפוכח” בדעותיו, וחשב שכל דבר צריך להיות „עד למידה מסוימת”, והעמידה בשקט גמור בכלל זה. כך שאין לעמוד בשקט גמור אלא יש להסתדר באופן נוח קצת יותר, כי הרי זה מאמץ גדול לעמוד בשקט גמור.

אבל רכבו של המלך היה בדיעה אחרת. הוא נתן את הרושם של המוחלט. כך עושה רכבו של המלך תמיד.

דוגמה לכשלון האדם ניתנת במשל דלקמן. סיבת הכשלון היא ברצון בלתי מהותי להיות במקום אחר, במחשבה הנפוצה ביותר בקרב האדם שהאושר תלוי בהיות מישהו אחר ומשהו אחר, כאילו הדברים החיצוניים הם המכריעים וכאילו הדברים הצדדיים הם העיקריים. אולם ע"י הדברים החיצוניים והצדדיים מאבדים את העיקר, את הנצח שבהווה. בפיסקה זו יש להדגיש שאין ההגשמה העצמית כשלעצמה האידיאל. דברג הצפור ונדידת השושנה אינם טובים אף על פי שהם נובעים כביכול מעצמותם. הרגשת העצמות אינה בעלת ערך אלא במקום שהעצמות היא המגע הממשי עם המוחלט, המחייב את בעל המגע לאורח חיים אמיתי.

היה אשר הנך!

פעם היתה שושנה שפרחה לה במקום נידח ליד מעין מים קטן והיתה ידועה יפה לחוחים אחדים ולפרחים אחדים בקרבתה. השושנה היתה נאה יותר משלמה המלך בכל הדרו וגם היתה שמחה כל היום וחסרה כל דאגה, מבלי שתרגיש בכך, ותוך רוב אושר זרם הזמן כשם שזרמו המים הזורמים ונעלמים.

באחד הימים בא צפור וביקר את השושנה. למחרת בא שנית. הוא לא נראה ימים מספר ואחר כך הופיע שוב. מוזר היה הדבר בעיני השושנה. מוזר ובלתי מובן. בלתי מובן — מדוע אין הצפור נשאר תמיד במקום אחד כשם שהפרחים נמצאים במקום אחד? מוזר — איך יכול צפור ללכת כל כך בשרירות לבו? אבל כמו שקורה לעתים קרובות, קרה גם לשושנה: היא התאהבה יותר ויותר בצפור דווקא משום שהיה כה שרירותי. הצפור הזה היה צפור רע; במקום להשתקע במקומה של השושנה, במקום לשמח עצמו ביפיה ולשמוח עמה באשרה התמים, רצה לעשות את עצמו חשוב בהרגישו עד כמה הוא חפשי, בלתי קשור למקום, ובעוררו את השושנה להרגיש גיש עד כמה היא קשורה וכבולה. ולא זו בלבד, אלא שהצפור היה גם פטפטן וסיפר על כל המצוי בעולם — דברים נכונים ובלתי נכונים. הוא סיפר שבמקומות אחרים יש המוני שושנים שהן הרבה יותר יפות, ששם השמחה והאושר, ששם שלל צבעים וזמרת צפרים

שאינן לתארם במלים. כך סיפר הצפור ואת כל אחד מספוריו אהב להפטיר בהערה שדיכאה מאד את השושנה: שלעומת כל אלה השושנה היא אין ואפס, שהיא כל כך נטולת ערך עד שמתעוררת בכלל השאלה, בזכות מה, בעצם, היא מכנה את עצמה בשם שושנה. כך נעשתה השושנה עצובה, וככל ששמעה מפי הצפור כן נעשתה עצובה יותר. היא לא ישנה עוד שלוח בלילה, ולא הקיצה עוד שמחה בבוקר. היא ראתה את עצמה שבויה וכבולה. זרימת המים היתה בעיניה משעממת והיום נעשה לה ארוך. היא החלה עתה, במרי רוחה, לעסוק במחשבתה בעצמה ובתנאי חייה. „אכן, יפה למדי“, אמרה לעצמה, „להקשיב לפעמים לזרימת הנחל, אבל לשמוע יום יום אותו קול, זה משעמם יותר מדי“. „יתכן שנעים הדבר“, אמרה לעצמה, „להיות לפעמים לבדד במקום נידח, אבל להיות נשכח כל ימי החיים, ללא חברה, או בחברתם של חוחים שאינם, בכל אופן, חברה נאה לשושנה, זאת אי אפשר לסבול“. „ולהיראות כה נטולת־ערך כמו שאני נראית“, אמרה השושנה לעצמה, „להיות כה נטולת־ערך כמו שאני בעיני הצפור. מדוע לא נבראתי במקום אחר, בתנאים אחרים? מדוע איני „כתר־הקיסר“? כי זאת סיפר לה הצפור: בין כל השושנים נחשבת „כתר־הקיסר“ ליפה ביותר וכולן מקנאות בה. השושנה הרגישה בצער שהדאגה תקפה אותה; אז דיברה בתבונה על עצמה; אך לא בתבונה כה רבה שתבטל את הדאגה, כי אם שיכנעה את עצמה שהדאגה מוצדקת. היא אמרה: „משאלתי אינה משאלה בלתי מתקבלת על הדעת. הן איני דורשת דבר בלתי אפשרי, להיות מה שאינני, למשל: להיות צפור. משאלתי אינה אלא להיות שושנה נהדרת, או מוטב: שאהיה הנהדרת ביותר“.

בינתיים שט הצפור אנה ואנה. ועם כל ביקור מביקוריו ואחרי כל פרידה גברה אי־המנוחה של השושנה. לבסוף מסרה עצמה כולה לידי הצפור. פעם, בשעת בין הערבים, החליטה שמחר בבוקר יחול שינוי ויושם קץ לדאגה. והשכם בבוקר בא הצפור, הסיר במקורו את האדמה שכיסתה את שרשי השושנה עד שנעשתה בדרך זו חפשיית. כשעלה הדבר בידו, נטל את השושנה תחת כנפיו ועף לו,

הוסכם ביניהם שהצפור יביא את השושנה למקום בו פורחות השושנים הנהדרות, ושהוא יהיה לה לעזר גם בשתילתה שם, למען תצליח על ידי שינוי המקום, על ידי הסביבה החדשה, להיות לשושנה נהדרת בחברתן של השושנים הרבות, או אולי להיות אפילו „כתר־הקיסר“, המעוררת את קנאתן של השושנים האחרות.

אך אויה! בדרך נבלה השושנה. אילו היתה השושנה מסתפקת בהיותה שושנה, לא היתה נעשית עצובה; אילו לא היתה נעשית עצובה היתה נשארת במקום בו פרחתה בכל יופיה. אילו היתה נשארת שם, היתה היא השושנה עליה נאמר: „ראו את השושנים, אומר אני לכם, שגם שלמה בכל הדרו לא היה מלובש כאחת מהן“.

אם יצחק האדם בחשבו על דאגתה של השושנה שרצתה להיות ל„כתר־הקיסר“ יזכור שמתה בדרך, וחשוב נא, הוי אדם, שהדבר מעורר בכי אם אדם אין בו דעת למדי, והוא בוחל להיות עצוב כשושנה זו.

בניגוד לשושנה והצפור שבסיפור הקודם הרי „השושנה והצפור“ מבחינת השתיקה וההקשבה בסיפור הבא:

השושנה והצפור

בחוק, אצל השושנה והציפור, השתיקה. מה מבטאת השתיקה הזאת? היא מבטאת את יראת הכבוד בפני האלוהים. היא אומרת שהאלוהים הוא המושל, אשר לו החכמה והתבונה. ומפני ששתיקה זו היא יראת הכבוד בפני האלוהים, עבודת האלוהים כשם שהיא יכולה להיות בטבע, על כן היא חגיגית כל כך. מה שיכול אתה ללמוד בחוק, משתיקת השושנה והציפור הוא, שהדבר רציני, שהשושנה והציפור צריכים להיות לך למורים, שאתה צריך לכוון את עצמך על פיהם, שאתה צריך ללמוד מהם, שאתה צריך להיות שתקן כמו השושנה והציפור. זהו דבר רציני: שבחוק, אצל השושנה והציפור, אתה תופס שאתה עומד בפני האלוהים. לעתים קרובות שוכחים זאת לגמרי בשעה שאנו משוחחים על דא ועל הא

עם אנשים אחרים. בשעה שאנו השניים נמצאים יחד, ובשעה שאנו העשרה נמצאים יחד, אנו שוכחים כל כך בנקל שאתה ואני, אנו שנינו, או אנו העשרה, עומדים אנו לפני האלוהים. אבל השושנה, שהיא המורה, היא מעמיקה; היא בכלל אינה מדברת אתך, היא שותקת ורומזת לך בשתיקתה שאתה עומד לפני האלוהים, שאתה צריך לשים לב לכך שאתה עומד לפני האלוהים, ושאתה חייב באמת וברצינות לשתוק בפני האלוהים.

כן, חייב אתה להשתתק בפני האלוהים, כמו השושנה והציפור. אסור לך לומר: „השושנה והציפור יכולים לשתוק בנקל, כי אינם יכולים לדבר“. אסור לך לומר זאת, בכלל אסור לך לומר משהו. אסור לך לעשות אפילו את הנסיון הקל ביותר להכשיל את לימוד השתיקה, שבמקום לשתוק ברצינות תערבב שתיקה ודיבור, ואולי תהפוך אפילו את השתיקה לנושא לדיבור, כך שמהשתיקה עצמה לא יצא כלום, ובמקומה יבוא הדיבור על השתיקה. אסור לך להחשיב את עצמך בפני האלוהים יותר משושנה ומציפור. אם הדבר יהיה רציני ואמיתי, שאתה עומד בפני אלוהים, ממילא לא תיראה בעיניך חשוב יותר מהם. ואף אם הדבר שאתה שואף אליו עלי אדמות הוא המעשה הגדול והמפליא ביותר, חייב אתה לראות בשושנה ובציפור את מוריך ולא להחשיב את עצמך בפני אלוהים יותר משושנה ומצפור. ואף אם סבלך עלי אדמות עולה על כל מה שסבלו אחרים בעולם בזמן מן הזמנים, עליך לראות בשושנה ובציפור את מוריך, ולא להחשיב את עצמך יותר מן השושנה והציפור בדאגותיהם הקטנות.

שתיקה זו, או מה שניסינו ללמוד מתוכה: שצריך לשתוק, היא הצעד הראשון לקראת ההקשבה (הציות). כשהכל מסביבך שותק שתיקה חגיגית כמו בחוץ, וכשבתוכך הכל שותק, אז תופס אתה במלוא המובן האינסופי את אמיתות המשפט: עליך לאהוב את אלוהיך ולעבוד אותו לבדו. ואתה תופס שאתה הוא זה, שאתה בעצמך צריך לאהוב כך את האלוהים, אתה העומד בתוך השתיקה החגיגית, העומד כך, שכל ספק, כל טענה, כל תירוץ, כל בריחה, כל שאלה, בקיצור: כל הגה שותק בקרבך. כל הגה, משמע: כל

הגה שאינו קול אלוהים הדובר סביבך ובתוכך אליך מתוך השתיקה. אילו לא היתה מעולם שתיקה זו סביבך ובתוכך, לא היית לומד להקשיב. רק אם למדת את השתיקה, תלמד גם את ההקשבה.

איפה גר האלהים

קירקגור אומר: אילו קיבל אלהים צורה של ציפור נדילה, גדולה מאוד אדומת מקור, העומדת על עץ גבוה מעל לעיר ומשמיעה קול עצום, כי אז היה איש-החברה שם לב אל האלהים, אבל כיון שאין הדבר כך, אין האלהים מעורר את תשומת-לבו של איש-החברה נטול-הפנימיות. העיקר בתפיסה האלילית היתה המחשבה שיחסו של האלהים לאדם הוא כיחסו של דבר המעורר תשומת לב לרואהו המתפלא עליו, אבל האלהים האמיתי אינו מעורר תשומת-לב, כי הוא בכלל אינו נראה, אבל הוא נמצא בכל מקום שיש שם נפש מרגישה, ומשום כך אין איש-החברה יודע שהוא נמצא.

אם נואם יווגי אומר, שאמנם המקדשים של מטה הם ריקים ואין האלים גרים בהם, אבל בשמים, במקום שהכל מושלם יותר, במקום שהמים הם אויר והאויר הוא איתר, יש מקדשים לאלים ושם הם גרים ממש, הרי בחלק הראשון התקרב הנואם אל האמת (שהאלהים אינו מעורר את תשומת-לבו של הרואה בעיני-בשר), אבל בחלק האחרון על אף הרושם הריתורי שהוא עושה בו בשומע, הרי יש בו משום נסיגה, כי האלהים הוא בכל מקום ומן הצד האחר אינו מתגורר גם במקדש אשר בשמים. השמים הם שמים לה' משום שהאדם נושא את עיניו לשמים, אך בעיקר משום שלבו לשמים, ורק בה במידה שלבו לשמים — האלהים הוא בשמים¹.

1 יש גם דתות גדולות כמו הבודהיזם וכן הדשאניזם (בהודו) שהן דתות ללא אלהים, והעיקר בהן העבודה הנפשית המקבילה לעבודת-האלהים שבדתות שלנו. זוהי דוגמה לכסירה שהיא בדרגה גבוהה של אמונה.

הצלת היחיד

קירקגור מביא משל: מעשה ופרצה דליקה מאחורי הקלעים של תיאטרון. ליצן יצא להודיע לקהל על הדליקה שפרצה והקהל חשב שהוא מתלוצץ ומחא כף. הוא חזר על ההודעה והקהל הוסיף למחוא כף. כך חושב אני — אמר קירקגור — יחרב העולם בתרועת שמחה של האנשים שיחשבו, כי זוהי בדיחה.

קירקגור חזה בהתפוררות הפנימית של העדה האירופית בזמן החדש ורצה להציל את היחיד. קירקגור עמד על כך, שאין האדם יכול לבוא במגע נפשי ממשי עם רעו, שאין הוא יכול אלא לרמוז לרעהו על מה שנמצא בעצם בתוכו, שהיחס האידיאלי של אדם לאדם הוא כיחס המילדת ליולדת, ושעל המחנך והמנהיג לשמור את נפשו מפני השקר של הנמשכים אחריו והולכים בדרכיו באופן חיצוני, שקר שהוא לדידיה האיום שבשקרים. קירקגור ראה, שהתאחדותם של האנשים הגלכת ומקבלת אופי שלילי, שהיא נעשית לבריחה של האדם מעצמו, להתחמקות, לטעות-חוששים. התחברות האנשים לאגודה אחת נראית כאילו היא מחזקת את היחידים על-ידי המספר הגדול של המתחברים, אבל היא נוטלת מהם את נשמתם בנשיקה, כי היא מחלישה אותם מבחינה אֶתית. אם אין להם ליחידים עמדה אֶתית, הרי איחודם מביא להם נזק נפשי, כי הוא דומה לנישואי-תינוקות.

יש אומרים, שהקטיגוריה של היחיד היא הקטיגוריה שבה פירק סוקראטס את העולם האליילי והשתמש בה קירקגור כדי לפרק באמצעותה את העולם הנוצרי. ולא היא. העדה היוונית כבר היתה בימי סוקראטס במצב של התפוררות אקסיסטנציאלית וסוקראטס רצה להציל את היחידים מן המפולת וכן עשה קירקגור לגבי העדה הנוצרית שבימיו.

קירקגור הרגיש והדגיש בענווה שאין לו סמכות מלמעלה. הוא ידע שאין בכוחו אלא לעורר את היחיד ולרמוז לו על האמת. אמנם, לא היתה זאת ענווה בעלת תוקף מסוג הענווה של משה רבנו, אבל גם לא היתה ענווה מילולית, מלאכותית. הענווה של קירקגור מקורה בספק שבקרבו ובהתפוררות האקסיסטנציאלית של עדתו. וקשה היה מצבו של קירקגור ממצבו של סוקראטס, כי סוקראטס עורר את היחידים ורמוז להם על אמת

הטבועה בנפש האדם שאין צורך אלא להיזכר בה, והאמת היהודית-הנוצרית שהיא האמת של קירקגור היא בחלקה הגדול אמת היסטורית, ואמת זו צריכה להיאמר לאדם ולהיקבע בלבו על-ידי קבלה ומסירה, ואין קירקגור יכול למסור אותה משום שאין לו סמכות מלמעלה.²

הנצח שבהווה במשנתו של קירקגור

קירקגור רמז על כך כיצד לחיות בנצח ויחד עם זה לשמוע את צלצול השעון המורה את השעות באופן שהצלצול לא יקצר את הנצח אלא יאריך אותו. זהו ההיפך מהמסופר בימי הביניים על המסכן הנתון בגיהנום שהקיץ משנתו ושאל מה השעה וענה לו מלאך-החבלה: הנצח. קירקגור פונה לאדם ואומר לו: אתה אינך בתוך עצמך אלא בשעה שיש מישהו או משהו נגדך, ומשום כך אינך אף פעם בתוך עצמך, אלא אתה נמצא תמיד מחוץ לעצמך, ואין אתה יכול לוותר על מתנגדיך. אתה אינך יכול לעמוד בנסיון השלווה. אתה חושב כי הרוח בלבד שאינה יודעת מנוחה היא רוח חיה, אבל הנסיון מוכיח שהרוח השקטה היא הרוח החיה באמת. הים הסוער נראה לך כמייצג את החיים ולאמיתות-של-דבר המים השלווים העמוקים הם המייצגים את החיים. אותו הצמח הירוק שבים המנענע בראשו לגלים; אותם בעלי-חיים קטנים הנעים שם למטה; אותו הדג הקטן המסתובב בין הפרחים, המרים את סנפיריו נגד זרם המים והמסתתר מתחת אחד הסלעים. הכל חד-גוני ובכל-זאת מה עשיר בגוונים! הכל חוזר ועם-זאת הכל חדש, כי ההווה הוא הנצח.

2 וזהו סודו של הקושי הפנימי בחינוך לערכי היהדות בזמן החדש, שערכים אלה הם ברובם ערכים היסטוריים ואינם ערכים הנתונים והשקועים בקרקע הנפש שאפשר לחשפם ולהביאם לידי גילוי. בקושי זה נתקלו כבר אישי הקבלה והחסידות (האר"י והבעל-שם-טוב), אבל הקושי גדל בדורות האחרונים, ואין דרך אחרת אלא לבסס את ערכי היהדות על נתונים נפשיים תחילה, שלא תינעל הדלת של הנפש בסני ערכי היודות. (זה היסוד לגישתי לערכי היהדות בספר הזה ובספר „פרקי הדרכה בתנ"ך", שיצא בהוצאת מ. ניומן, תש"ד).